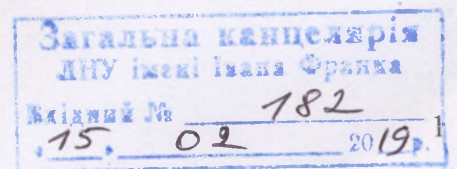

ВІДГУК

офіційного опонента доктора історичних наук Головка, Олександра Борисовича на дисертацію Вацеби Ростислава Миролюбовича «Ранні держави дружинного типу у слов'янському Полаб'ї (кінець VIII – перша третина X ст.)», представлену до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія

Не викликає запитань важливість теми запропонованої Вацебою Ростиславом Миролюбовичем дисертаційної роботи «Ранні держави дружинного типу у слов'янському Полаб'ї (кінець VIII – перша третина X ст.)», представленої до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія. Сучасна європейська цивілізація, сукупність великої кількості держав і країн на просторах континенту постала внаслідок життя і діяльності багатьох етносів, причому не тільки тих, що зараз існують, а і тих, яких зараз вже не має. Історія цих народів, попри те, що їх історична доля завершилася в далекому від нашого часу середньовіччі, привертає закономірну увагу науковців: істориків, археологів, культурологів, релігіознавців. Вивчення історичних шляхів цих, на сьогодні давно зниклих народів дає можливість розширити і узагальнити наші уявлення про суспільно-політичні зміни в Європі після падіння Західної Римської імперії із наміром дати відповідь на вкрай важливе питання, яким чином відбувалося становлення нових середньовічних суспільств і держав, в чому близькість і відмінність трансформаційних процесів у різних етносів Європи.

Необхідно підкреслити, що дослідження проблем становлення і еволюції державності, функціонування суспільних інституцій, розвитку станових відносин різних етнополітичних спільнот є вкрай важкою працею. Безумовно, за останні два століття вчені добилися значних успіхів у розгляді цих питань, вдосконалились методика і методологія дослідницького пошуку, проте, як

здається, ця тематика в силу її глобальності і складності буде постійно знаходитись у полі зору науковців на далеку перспективу.

Феномен розвитку полабських слов'ян, які відіграли унікальну роль в минулому Центральної Європи, є предметом прискіпливої уваги представників різних історичних шкіл, перш за все вчених Німеччини, оскільки зазначені слов'яни мешкали в східних регіонах цієї країни, а також науковців сусідніх з Німеччиною країн, перш за все Польщі, Чехії. Важливо відзначити і традиції вивчення минулого полабських слов'ян в історіографії колишніх Російської імперії та СРСР.

У «Вступі» дисертант розглядає традиційне коло питань, а саме актуальність, мету та завдання дисертації, які необхідно вирішити для реалізації мети наукового аналізу, хронологічні межі, об'єкт і предмет, наукову новизну, науково-практичне значення отриманих результатів, апробацію останніх, структуру роботи. Слід відзначити вкрай цікавий, проте ризикований в плані організації наукового пошуку вибір часових рамок наукового пошуку для цієї роботи. Більш пізній період історії полабських слов'ян краще вивчений і в контексті розвитку суспільно-політичних інституцій, державницьких організмів більш ясний. Аналіз періоду до початку X ст. дає можливість зрозуміти вкрай складний і багатоплановий процес поступового переходу слов'янського населення між Лабою і Ельбою від часів племінного ладу до часу існування ранніх державних організмів, з'ясувати етапи і механізми цього процесу.

Необхідно відзначити, що більшість канонічних позицій вступу дисертантом визначені досить чітко і змістовно. Ознайомлення з підрозділом про актуальність теми в достатній мірі показує важливість теми, складність і необхідність її вивчення. Дисертант правильно наголошує, що велика увага сучасних медієвістів до проблем розвитку ранньосередньовічних соціумів, відкриття археологами величезної кількості артефактів ставлять завдання по новому, на значно вищому рівні осмислити минуле слов'янського населення між ріками Лабою, Одрою, Балтійським морем та Лужицькими і Рудницькими горами. Позитивним моментом є те, що актуальність обґрунтовується саме

науково, а не з популістських і примітивних позицій, що можна дуже часто спостерігати в текстах багатьох сучасних дисертаційних досліджень. Не викликає заперечення визначення об'єкту, предмету та хронологічних рамок дисертаційного пошуку.

Слід погодитися з дисертантом з приводу наукової новизни дисертаційного дослідження, яка вперше із залученням великої інформації широкого кола різних за жанром джерел на рівні вимог сучасної історичної науки всебічно висвітлює еволюцію соціумів полабських слов'ян. Поставлені дисертантом мета і завдання обумовили структуру написання праці, яка складається з вступу, шести розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури і додатків. Здавалось на перший погляд велика як для кандидатської роботи кількість розділів при ознайомленні з текстом дисертації виглядає обґрунтованою, оскільки дисертант спеціально розглядає окремі регіони розселення трьох великих об'єднань полабських слов'ян.

При написанні першого розділу «**Історіографія, джерела та методологія дослідження**» перед здобувачем перш за все постало складне питання в межах порівняно невеликого обсягу тексту дисертації проаналізувати історію вивчення теми попередниками, огляду наявної джерельної бази, опису методологічних засад дослідження, аналізу понятійного апарату та використаних при дослідженні методів. Зазначимо, що дисертант при написанні роботи вивчив значну літературу на різних мовах, осмислення якої само по собі є вкрай складною працею. Головна увага, що є правильним, приділена розгляду і осмисленню німецької, польської, чеської, словацької, російської і української історіографії. Важливо, що дисертант в огляді особливу увагу приділяє не загальному огляду всієї літератури, а аналізу висвітлення в ній базової проблеми розвитку системи влади і державних інституцій у полабських слов'ян.

Як нам здається, в роботі слід було зробити більший акцент на тому, що вивчення ранньосередньовічного минулого полабських слов'ян велося і ведеться представниками різних наукових шкіл. Цікавою б тут могла бути

оцінка внеску у дослідження суспільно-політичного розвитку полабських слов'ян істориками-марксистами. Однозначно, що попри те, що вони були загнані у «прокрустове ложе» своєї методології, ці історики (і тут варто перш за все відзначити праці радянських і польських науковців), на моє переконання, внесли значний вклад у вивчення полабо-слов'янської тематики. Зазначимо, що тут Р.М. Вацеба робить дещо категоричний, але в цілому справедливий висновок про те, що радянські історики, користуючись марксистською ідеологією, не зуміли пояснити особливості суспільно-політичного розвитку полабських слов'ян. На підставі аналізу величезної літератури наприкінці історіографічного огляду відзначено, що на сьогодні в науці існують два відмінні підходи щодо розвитку держави у означеного населення: 1) визнання ранньодержавного характеру Ободритського, Велетського і Сербського князівств в наприкінці VIII – на початку X ст.; 2) віднесення появи державності на більш пізній час або взагалі проголошення тези про її відсутність. Проте друга позиція, як нам здається, свідчить фактично про існування не двох, а трьох підходів науковців при вивченні розвитку ранньосередньовічних полабських соціумів.

В підрозділі, який називається «Джерельна база», мала б бути дана характеристика величезного корпусу письмових, археологічних пам'яток, матеріалів лінгвістики і топонімії. Мова перш за все повинна б йти про аналіз наративних текстів і документів, які постали в сусідніх країнах. Враховуючи відсутність власної писемної традиції у полабських слов'ян, варто було б більше уваги звернути на специфіку аналізу «чужої» (в плані авторства) для полабських слов'ян інформації у пам'ятниках сусідніх країн, перш за все в германських хроніках і анналів. Цей момент позначається на упередженості авторів, часом веде до нерозуміння явищ життя сусідніх народів, зверхнього ставлення до них, що обумовлювалося перш за все різницею в релігії і звичаях тощо. На жаль, дисертант цьому моменту у вступі не приділив належної уваги, а сам огляд письмових пам'яток звівся до вкрай лаконічного опису (фактично згадці) їх на одній сторінці. Про археологічні джерела тут взагалі написано два

речення, а інші види історичної інформації не згадані. У зв'язку з цим, хотів би звернути увагу, що сам Р.М.Вацеба, що цілком зрозуміло, не проводив власних археологічних досліджень, але при написанні роботи здійснив осмислення результатів цих досліджень і зробив напрацювання на базі цього аналізу висновків, які значно більш узагальнюючі, ніж ті, що є в студіях археологів. Це дозволило здобувачу запропонувати важливі саме для історичного розуміння характеристики.

В підрозділі про теоретико-методологічні засади дисертаційного пошуку «Методологічні основи дослідження» здобувач розглядає не тільки методи свого історичного пошуку, що притаманно всім дисертаційним роботам, а, що дуже важливо, ретельно і всебічно зупиняється на теоретично-методологічних питаннях суспільно-політичного розвитку ранньосередньовічного суспільства, перш за все полабських слов'ян. В цьому підрозділі дисертант пропонує на підставі вивчення фактичного матеріалу свої політологічно-теоретичні підходи до розуміння суспільних процесів у полабських слов'ян, їх еволюції на шляху до творення дружинної держави, механізми цього творення. Вироблені позиції мають важливе значення для подальшого конкретного розгляду і осмисленню джерельного матеріалу у основній частині праці. Як здається, дисертанту варто було б спеціально зупинитися на понятійному апараті, що використовується під час наукового пошуку, пояснити своє бачення багатьох термінів, які використовуються в дисертаційному дослідженні.

В другому розділі «**Етнокультурна структура Слов'янського Полаб'я у VII–X ст.**» наводиться складна і динамічна картина розселення різних груп полабських слов'ян. Дисертант аналізує інформацію «Баварського географа» про їх розселення і наводить картину розміщення конкретних етнополітичних формувань. Далі Р.М.Вацеба порівнює свідчення письмових джерел з матеріалами археологічних досліджень та даними лінгвістики, що дало йому підставу виділити три основні групи племен. Дисертант справедливо відзначає, що аналіз археологічних і письмових джерел дозволяє стверджувати різноплановий характер походження слов'янського населення у Полаб'ї. Тут

варто було б особливо відзначити важливість цього висновку. Відмінність між різними групами слов'ян цього регіону створювала постійно проблеми для них щодо вкрай важливого, але не реалізованого їх об'єднання. Переселення цих слов'ян на нову територію (у Полаб'є), захоплення земель у автохтонного населення, безумовно, впливали на суспільні процеси, оскільки призводили до поступового руйнації традиційних систем суспільного життя і становлення нових форм управління. Як нам здається, дисертанту слід було б у цьому розділі приділити більшу увагу великим об'єднанням полабських слов'ян, відомим з літератури як лужичани (лужицькі серби), лютичі (велети) і ободрити.

В третьому розділі **«Політична функція малих перстенеподібних городищ IX – початку X ст. на теренах Північного Полаб'я»** здобувач на вкрай важливому, але занадто складному питанні. Як суспільно-політичні процеси у Полабському краї відбилися у матеріалах археологічних досліджень? Для цього Р.М.Вацеба зібрав велику інформацію і запропонував характеристику оборонних споруд Полаб'я, звернувши увагу, що справедливо, на суспільно-політичний аспект їх функціонування. Аналіз матеріальної культури ранньосередньовічних городищ регіону дозволив здобувачу зробити висновок про формування централізованої системи управління, яка контролювалася верховною князівсько-дружинною владою.

Ці спостереження є у значній мірі вихідними для подальшого розгляду проблеми розвитку системи політичного розвитку у трьох регіонах полабського суспільства, чому присвячені четвертий, п'ятий та шостий розділи дисертаційного дослідження. В них на підставі наведеної дисертантом картини політико-територіального поділу провадиться аналіз системи управління по регіонам у населення сербських, велетських та ободритських земель. В четвертому розділі **«Система влади у сербських князівствах Ельбо-Заальського межиріччя у IX – на початку X ст.»** досліджено основні джерельні свідчення про політичну організацію Сербської області у IX ст., в п'ятому розділі **«Князівства велетів у VIII–X ст.: ключові проблеми**

локалізації і внутрішньополітичних трансформацій» складні суспільно-політичні процеси у велетів (лютичів), у шостому розділі «Політичний розвиток Ободритського князівства наприкінці VIII – в перших десятиліттях X ст.» аналізується політичне життя і система управління у ободритів. Розповідаючи про тодішню історію всіх зазначених слов'янських угруповань Полаб'я, дисертант багато уваги приділяє їх взаєминам з Франкською державою, а також із Данією і Чехією.

Р.М.Вацеба справедливо звертає увагу на важливість і неоднозначність впливу цих відносин на суспільне життя слов'ян, організацію управління їх соціумів. Здобувачем проаналізовані важливі згадки про устрій полаб'ян, які можна почерпнути із германських джерел, перш за все зі сторінок хронік Відукінда Корвейського і Тітмара Мерзебурзького. Дисертант робить правильний висновок про те, що є підстави вважати, що відносно IX – початку X ст. в темпах суспільно-політичного розвитку полабські слов'яни випереджали слов'ян Великої Польщі. Автор дисертації поставив під сумнів припущення Г.Ловмянського щодо запозичення мешканцями Полаб'я, а саме гаволянами, моделі суспільно-управлінського розвитку у чехів. Більш того, Р.М.Вацеба не безпідставно вважає, що саме гаволянська управлінська модель була використана в процесі становлення князівства чеських Пшемислідів (с.182-184).

Всім своїм текстом здобувач показує конкретно свою творчу лабораторію, разом із читачем дисертації йде шляхом аналізу інформації та залучення того чи іншого інструментарію для отримання необхідних даних. Необхідно відзначити, що правильне використання методів наукового пошуку вимагало від здобувача особливої обережності і значного вміння, особливо, якщо враховувати різноманітність і величезний обсяг інформації, її складність, яку він намагався узагальнити і усвідомити.

«Висновки» до дисертаційного дослідження є логічними і відбивають результати проведеного дисертантом ретельного дослідження джерел і літератури. Вони фіксують вирішення дисертантом поставлених у «Вступі»

мети та завдань. Хоча тут мені здається автор припускає певної скромності, оскільки висновки на підставі аналізу величезного матеріалу могли бути більшими. Про це свідчить резюме до дисертації, яке фактично і є підбиттям результатів проведеної автором роботи.

На завершення слід звернути увагу на деякі моменти, які б сприяли б покращенню сприйняття тексту дисертації. Здобувач прекрасно знає величезну літературу, базову інформацію по темі, яку він розкриває. Але часом він зловживає деталізацією при викладі фактів. Наприклад, в тексті занадто довго і докладно описується похід під 789 р. франкського короля Карла Великого на велетів (с.144-160). В роботі явно не вистачає узагальнюючих характеристик, висновків, дисертант занадто багато уваги приділяє викладу думок різних авторів, в тексті переобтяжена система посилань. Більше уваги треба було б приділити аналізу різноманітної термінології і понять. Деякі речення з тексту дуже складно зрозуміти. Для прикладу наведу два. «В результаті інституція великокнязівської влади у західних ободритів перемістилася з короткотривалої військової площини у сферу процесів середньої тривалості» (с.206). «У першій третині X ст. старградські князі, вочевидь, компенсували економічні втрати від кризи балтійської торгівлі за рахунок ієрархізації системи влади на теренах властивих ободритів і варнів» (с.211).

Дисертанту, враховуючи специфіку роботи, треба було б подумати про використання у додатках таблиць, схем, графіків, наведення яких сприяло б розкриттю теми і завдань роботи. Однозначно, що однієї наведеної карти для такої роботи явно недостатньо. Збільшення узагальнюючих характеристик, проміжних і кінцевих висновків у текстах розділів, розширення загальних висновків можна було б зробити за рахунок скорочення загальної деталізації фактичного матеріалу, його узагальнення. При написанні дисертації варто було б приділити увагу важливій темі відбиття суспільно-політичних процесів у тодішньому духовно-релігійному житті полабських слов'ян. Дисертант робить порівняння, які часом є дуже вдалим, суспільного життя полабських слов'ян з аналогічними процесами в інших країнах середньовіччя (зокрема, наводяться

приклади з минулого скандинавських країн, Англії, Чехії, Польщі і Ірландії). Проте такий метод можна було б використати ширше, відносно інших європейських країн. Наприклад, згадати про так звані «Славинії» у придунайських болгар, які передували у них існуванню повноцінної державної організації.

Ознайомлення з текстом дисертації Р.М.Вацеби свідчить, що ця робота написана на вкрай складну тему, для вирішення якої здобувач залучив величезне коло різних за жанром джерел, серед яких особливо слід відзначити узагальнення результатів археологічних досліджень, проведених протягом тривалого часу великою кількістю дослідників. Досить високий науковий рівень підготовки дисертанта, його обізнаність, особливо його схильність до осмислення в плані досягнення загально історичних висновків результатів археологічних і лінгвістичних досліджень, робить його роботу особливо цінною. Однозначно, положення роботи здобувача у перспективі можуть бути використані для підготовки нових політологічних праць, присвячених державотворчим процесам у інших народів ранньосередньовічної Європи.

Висловлені зауваження і побажання, попри всю їх важливість, не можуть вплинути на загальну високу оцінку дисертаційного дослідження. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у кваліфікаційній праці, ця обґрунтованість забезпечена використанням апробованого в сучасній науці методологічного інструментарію та значною джерельною базою.

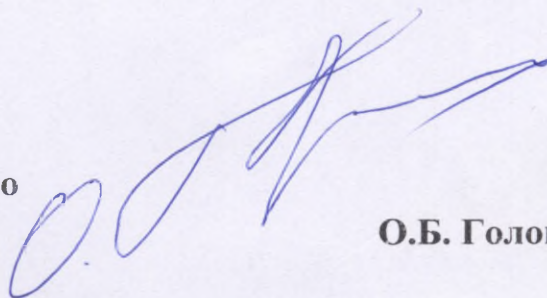
Зміст та оформлення дисертації Вацеби Р.М. «Ранні держави дружинного типу у слов'янському Полаб'ї (кінець VIII – перша третина X ст.)» відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старший науковий співробітник, затвердженого постановою Кабінету міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, більш пізніми додатками до цієї постанови, прийнятими 19 серпня і 30 грудня 2015 р., вимогам Департаменту атестації справ вищої кваліфікації і ліцензування Міністерства науки і освіти України до дисертаційних робіт за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія, за якою вона

подається до захисту. Текст автореферату є ідентичним та передає зміст та основні положення дисертації. Наукові положення, висновки, рекомендації, сформульовані у дисертації, викладені у друкованих працях дисертанта, які у достатній кількості опубліковані у фахових виданнях, інших статтях, а також апробовані під час виступів здобувача на наукових конференціях.

Отже, кандидатська дисертація «Ранні держави дружинного типу у слов'янському Полаб'ї (кінець VIII – перша третина X ст.)» є самостійною завершеною працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що у сукупності є суттєвим внеском у розвиток історичних досліджень із всесвітньої історії, а тому її автор Вацеба Ростислав Миролюбович заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія.

12 лютого 2019 р.

**Доктор історичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії
Кам'янець-Подільського національного
університету ім. Івана Огієнка**

О.Б. Головка

